

Miért „mégis”? Miért „annak ellenére”? És ha csak annak ellenére lehet, akkor miből táplálkozik ez a „mégis”? Kezdjük talán Adyval: „Száradjon ki az iharfa, / A büszke fa, a magyar fa, / Amely engem gyökerével / Bever, lehúz, ideláncol.” A magyar gyökérzet mint kötelék, amely megfoszt a szabadságotól, lehúz és ideláncol. És mégis: „Én nem vagyok magyar?” És mégis: föl-földobott kő, „hiába mindenha szándék, / Százszor földobnál, én visszaszállnék, / Százszor is, végül is.” Jó, mondhatnánk, ez Ady, a magyar messiás romantikusan túlfűtött gesztusa.

Akkor idézzük a romantikával aligha vádolható Illyés 1944-es Hazám című versét. Te, jó ég, hogy mit ordít itt Illyés, s még csak nem is hazája pofájába, mert megszólítani sincs már kedve azt a vérgőzös őrlételet, melyet mégis hazájaként nevez meg a verscímében: „Ha asszony volna: sose látna többet, / szívem, a szolga, bár beleszakadna; / ha ital volna, lódtánám a falra / s nézném a sarkot, ahova kiköpjek; / ha ház volna, hát vágnék az ablakba / s rúgnám az ajtót sarkig, hogy kitörjek, / a levegőre, végre a szabadba!” Nem az a kérdés, hogy – 1944-ben – honnan származik ez az elkeseredett düh. Az a kérdés, miért szakad bele mégis a szíve, amikor az ajtót berúgja.

Végül idézzük az illyési verscímmel már amúgy is megidézett József Attilát. Hazám című verse, mely egyúttal a Hon a hazában kötet nyitánya, a „mégis” példaszerűen világos, expressis verbis megfogalmazása. Az első hat szonett – Levendel Júlia joggal jegyzi meg – versbe foglalt szociográfia: láttelelet a nemzeti nyomorról, az ezernyi fajta népbetegségről, öngyilkosságról és lelki restségről, a kizsigerelt munkásokról, az Amerikába kitántorgó másfél milliőről, láttelelet a szegényektől rettegő gazdagokról és a gazdagoktól rettegő szegényekről, egy országról, ahol cicáznak a csendőrtollak, ahol fortélyos félelem igazgat, s nem csalóka remény. És akkor, a hetedik szonettben, mikor már a reményt is eltemettük, mikor odáig jutottunk, hogy a sírokat is csak megbotozni kellene, felhangzik egy új szólam: „S mégis, magyarnak számkivetve, / lelkem sikoltva megriad – / édes Hazám, fogadj szívedbe, / hadd legyek hűséges fiad!” Ha egyszer magyarnak lenni annyit tesz, hogy számkivetve lenni, honnan ez a gyermeki riadalom, honnan ez a „mégis”, honnan támad az „édes Haza” képzete – így, nagy „H”-val –, s mit ígér, mit ígérhet ez a Haza a szociografikus látteleletben leírt hazával szemben?

Segít-e ebben eligazodni, ha egy szinonimát találunk a „hazá”-hoz, ha azt mondjuk, hogy hon a hazában? Tudjuk, ez a szintagma Kőlcseytől származik: „nem lelé / Honját a hazában”. Értjük a megfogalmazást, hogyne értenénk, de tulajdonképpen mit is értünk itt meg? Tisztán logikailag nézvé: semmit. A szintagma mögött ugyanis tautológia rejlik, hiszen megfogalmazhatnánk ugyanezt úgy is, hogy nem leli hazáját a honban. A két szónak ezek szerint nemcsak a jelölete (referenciája), de a jelentése is ugyanaz. Állhatna helyette az is: nem leli hazáját a hazában, vagy nem érzi magát otthon az otthonában.

Mondunk hát a hon a hazában szintagmával valamit? Igen, sőt nagyon is sokat. A nyelvi forma azt a meggyőződésünket sűríti magába, hogy a haza nem azonos önmagával: létező, szociografikusan leírható alakzatán túl van egy olyan lenni kellő, ideális alakja is, melybe nem fér sem a nemzeti nyomor, sem az, hogy fortélyos félelem igazgasson benne. Aki nem leli „honját a hazában”, azt állítja, hogy „ez a haza nem haza” – nem felel meg a haza ideájának.

A mégis egy ideából, pusztán a haza normatív fogalmából táplálkoznék tehát? Soványka alapnak tűnik. Próbáljuk hát meg a haza nem-azonosságát konkrétabb tartalommal feltölteni: a haza létező és lenni kellő alakjának absztrakt ellentmondása helyett induljunk ki az empirikus eszközökkel leírható társadalom és a – Renan szerint – „szellemi princípiumként” értelmezhető haza nem-azonosságából. Szóval induljunk ki abból, hogy Magyarország létező, szerződéseiben biztosított földrajzi határai között egy társadalom, illetve egy politikai alakulat, jelen esetben egy köztársaság helyezkedik el, és ennek lakói a társadalom tagjai, illetve a polgárok.

A haza azonban nem illeszthető be minden további nélkül az ország földrajzi határai közé. Tágasabb is, szűkösebb is annál. Lakói pedig nem a társadalom vagy a politikai közösség, hanem egy nemzet, egy szolidaritásközösség tagjai. Hazánk múltja mélyen belenyúlik a jelenébe, és jelene mindig múltjából táplálkozik, mégis kérdés, van-e a szó szoros értelmében történelme. Mert ha vannak is a hazát megrengető vagy felemelő események, ha vannak is akcenciái, keletkező, változó és elsovadó elemei, a nemzet szolidaritásközössége és e szolidaritásközösség hazája mégiscsak valamiféle örök szubsztanciának tűnik – túl a ráción. Ezért követelhet ésszerű kötelezettségekre le nem egyszerűsíthető, transzcendens hűséget, ezért lehet a haza – minden individuális választáson túl, minden választás előtt – sors és elkerülhetetlen törvény: „Áldjon vagy verjen sors keze: itt élned, halnod kell.” Vagy Vas Istvánnal szólva: a haza „Nem feladat, nem is érdem, / Ítélet ez, életfogytiglanig.”

Hazád nem függ a beleegyezésedtől és semmilyen demokratikus jogelvtől. Akkor is a hazád, ha diktatúra tombol benne, akkor is a

hazád, ha politikai állama (mely olyan egyszerűen azért mégsem operálható le róla) fortélyos félelemmel igazgat, vagy épp üldöz téged, és te őt megveted, sőt, szembeszállsz vele. Mert ez az elutasítás, ez a megvetés nem érintheti a Haza örök, metafizikai lényegét, a Hon szellemi princípiumát. Ezért követelhet transzcendens hűséget, és ezért lehet vele igazolni a legnagyobb hőstettek mellett a legnagyobb gazságokat is. Hogy hazád legyen, sok mindenre emlékezned kell, számtalan olyasmire is, ami soha meg nem történt. Ám sok mindent el is kell felejtened, ami pedig – elfojtva bár, mélyen és felejtethetetlenül mégis, továbbra is benned él. A haza így a remények, a nagy elszánások és nagy elköteleződések táplálója, de táptalaja az elfojtásoknak, a hisztériáknak és a kontrollálhatatlan, mitikus gyökerű gyűlölségeknek is. Nem könnyű egy hazában élni, de nélküle sem. Tényleg olyan, mint egy család.

Megkockáztatható, hogy az így felfogott haza a modernitás világának premodern, de támadhatatlan erejű zárványa, szimbolikus anyai, amelyből jóváhagyásunk nélkül születünk. Az a megőrzött premodern alap, amire a modernitás társadalmi és (demokratikus) politikai struktúrái egyáltalában ráépülhetnek. Mert ha csak az emberi jogokból indulnánk ki – minden egyes embernek sarkalatos emberi joga, hogy érdekei a többiekével egyenlő súllyal essenek latba –, ha kizárólag arra gondolnánk, amit Bentham mond – „minden személy egynek számít, és csak egynek” –, akkor a demokráciát alkotó démosz csak az egyénekre osztható emberiség lehetne, s hazánk a Föld. Szép gondolat ez, tényleg szép, de hogy egy ilyen alakulat miként is tudna létezni, arra egyelőre nemcsak példa nincs, de komolyan vehető elképzelés se nagyon. Egyelőre a haza kulturális, nyelvi, történelmi és érzelmi világa, ez a premodern, mitikus televény az, ami körülkeríti és kijelöli a modern társadalmi-politikai alakulat határait – biztosítja a kölcsönös függőségeknek és kötelezettségeknek azt a bonyolult szövevényét, melyet a felvilágosodás az eredeti szerződés racionalizmusával hiába igyekezett pótolni.

A társadalom és a haza nem-azonosságánál mégsem kell lecövekelnünk.

A „mégis” épp ezeket a nem-azonos elemeket ütközteti. Amikor Renan azt mondja, hogy a haza „mindennapos népszavazás”, egy „jelenlegi megegyezés...”, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget”, akkor a Haza szellemi princípiumát a demokratikus legitimitációhoz köti. És ugyanígy, amikor József Attila a magyar társadalom szociografikus leírásával indítja „Édes Hazáját” megszólító versét, akkor a modernitás empirikus eszközökkel vizsgálható társadalmi és a haza premodern ideája feszül egymásnak.

A sorsszerű hűségnek és a naponkénti népszavazásnak ebből a feszültségéből szikráznak fel a nagy hazafias és ugyanakkor mélyen modern versek. Ha nem is jobbak, de gyökeresen mások ezek, mint a szülőföldbe, a tájba vagy a családba való belesimulásnak azok a csodálatos versei, melyekre mondjuk Petőfi – persze a gyermekkor iránti nosztalgiával átítatott, azaz (a schilleri értelemben) szentimentális – Szülőföldemje lehet a ragyogó példa. A nagy hazafias versek a nem-azonosság feszültségéből táplálkoznak, s ez a feszültség a Haza rációján túli, premodern fogalmát kritikai-utópikus, azaz jellegzetesen modern, kritikai és társadalomalakító energiákkal tölti fel.

Ezek a versek nem a mindenkorai politikai-társadalmi alakulatnak szóló ájult hódolat, nem a feltétlen odaadás olyan „díszmélényei”, melyekről Karinthy szól Hazám és „hazám” című írásában. S mint neki, nekünk is megálljt kell mondanunk, ha azt látjuk, hogy „az ifjú hazafiak... mostanában teleszájjal kiáltják megint: minden igazi művészet nemzeti”; ha elképedve látjuk, hogy „ezt a Díszmélény-féle hazafiságot... itt valaki fel akarja főzni megint a régi fazekak fenekéről”.

A Hon a hazában kötetben nem találunk egyetlen ilyen „díszmélényt” sem, annál több olyan elégikus vagy épp komoran fenséges verset, melyben a Haza iránti hűség – szembesülve az anyagi és szellemi nyomorral – csak a mégis utópikus ereje által tud megszólalni. És megszólal – mégis.